

Горблянський Ю. П., Кульчицька М. О. Ментальний виклик українській мові та національній культурі: обценність. *Наукові записки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Педагогіка і психологія*. 2025. № 1 (5). С. 7–20.

УДК [811.161.2'373.47:316.3 (477) «363»]:
303.621.34 «20»

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2025-1-1>

Ю. П. Горблянський¹, М. О. Кульчицька²

¹ Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

² Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, м. Львів, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5740-1918> – Ю. П. Горблянський

<https://orcid.org/0000-0003-1344-9264> – М. О. Кульчицька

E-mail: yuriy.horblianskyi@lnu.edu.ua

МЕНТАЛЬНИЙ ВИКЛИК УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА НАЦІОНАЛЬНІЙ КУЛЬТУРИ: ОБСЦЕННІСТЬ

Анотація. У статті наголошено, що в умовах агресивної війни сусідньої держави супроти України як держави, проти права українського народу на самовизначення, власну ідентичність, мову, історію, культуру сформувалися нові екзистенційні виклики для кожного українця. Одним із надпотужних, згубних викликів українській національній ментальності є те, що наше повсякденне життя тотально заповнило лайливе слово, насамперед матюки. Насторожує не власне зловживання обценною лексикою як оказіональна прикмета щоденного узусу окремих мовців, а те, що в Україні, завдяки різним інформаційним засобам, став дуже популярним концепт про життєву потребу в тимчасовому толеруванні цього феномену (через стресові ситуації, відчуття безвиході, перманентної загрози й інші негативні емоції, які опосідають людей у час війни). Як наслідок, табуйована нецензурщина в українському соціопросторі перестала бути периферійним явищем, а дехто з інтелектуалів, замість дати йому належну оцінку, навпаки, завзявся популяризувати ідею заміни брутального російського матюка й бандитської фені більш «естетичною» українською лайкою, пропонуючи на заміну цілі добірки питомих, україно-теренних «відповідників».

У статті для вивчення проблеми надміру обценної лексики як характерної мовленнєвої звички в сучасному українському суспільстві й передумов толерантного ставлення до неї застосовано історіографічно-культурологічний, герменевтично-інтерпретаційний і компаративний наукові методи.

Мета та результати дослідження. Отже, у дослідженні заактуалізована проблематика наукового дискурсу про феномен обценності в різномовних етнокультурних середовищах, а також висвітлені результати психологічного дослідження херсонських науковців і двох власних діагностичних опитувань студентської молоді 2014 і 2024 років про засилля матюкливого слова в сучасному українському суспільстві й можливі способи долання такої звички. Також в еволюційно-зіставному аспекті проаналізовані особливості використання лайливого слова в українських фольклорних і авторських класичних текстах XIX–XX століть й у творах репрезентантів новітньої української літератури. Спостережено, що в уснословесних і класичних художніх творах лайливі слова зазвичай органічно вписані в мисленнєву палітру виконавців чи персонажів і належно виконують естетичну функцію, тоді як у текстах сучасних українських літераторів обценізма вжиті здебільшого невмотивовано, інколи як данина моді чи для епатажу, а тому зазвичай руйнують естетичну гармонію.

Дослідники дійшли такого висновку: оскільки цілковито викоренити обценність із соціопростору неможливо, найкраща стратегія – змалку в кожному громадянині виховувати свідоме ставлення до цього феномену. Щоби запобігти руйнівним процесам у ментальних картах національного духу, стиранню кордонів між високим і низьким стилями мовної культури, потрібно в усіх сферах і на всіх рівнях суспільного життя законтурювати для обценного слова чіткі рамки функціонування.

Ключові слова: обценність, нецензурщина, лайлива лексика, матюк, виклик, емпіричне дослідження (опитування), ментальність, фольклорні криптадії, художня література.

MENTAL CHALLENGE TO THE UKRAINIAN LANGUAGE AND NATIONAL CULTURE: OBSCENITY

Abstract. The article emphasizes that in the circumstances of the aggressive war of a neighbouring state against Ukraine as a state and the right of the Ukrainian people to self-determination, their own identity, language, history and culture, new existential challenges for every Ukrainian have taken shape. One of the most powerful, destructive challenges to the Ukrainian national mentality is that our everyday life has been completely filled with swear words, and above all, profanities. What is alarming is not the abuse of obscene vocabulary as an occasional sign of the daily usage of individual speakers, but the fact that in Ukraine, owing to various information media, the concept of a vital need for temporary tolerance of this phenomenon has become very popular (due to stressful situations, a sense of impasse, permanent threat, and other negative emotions that beset people during wartime). As a result, taboo obscene words in the Ukrainian social space have ceased to be a peripheral phenomenon, and some intellectuals, instead of giving it a proper assessment, on the contrary, have insisted on popularizing the idea of replacing the brutal Russian swear and gangster slang with more “aesthetic” Ukrainian swearing, offering instead entire collections of specific, Ukrainian-specific “correspondents”.

The article uses historiographical-culturological, hermeneutic-interpretative, and comparative scientific methods to study the problem of excessive obscene vocabulary as a characteristic speech habit in modern Ukrainian society and the prerequisites for a tolerant attitude towards it.

Purpose and results of the study. Thus, the study updates the issues of scholarly discourse on the phenomenon of obscenity in multilingual ethnocultural milieus, and also highlights the results of a psychological study by Kherson scholars and two of our own diagnostic surveys of the student youth in 2014 and 2024 on the dominance of profanity in modern Ukrainian society and possible ways to overcome such a habit. Also, in an evolutionary-comparative aspect, the paper analyzes features of the use of swear words in Ukrainian folklore and authorial classical texts of the 19th – 20th centuries, as well as the works of representatives of modern Ukrainian literature. It has been observed that in oral and classical literary-artistic works, swear words are as a rule, organically incorporated into the mental palette of performers or characters and properly fulfill an aesthetic function, while in the texts of modern Ukrainian writers, obscenities are used mostly without a motivation, sometimes as a tribute to vogue or for the sake of shocking, and therefore usually destroy aesthetic harmony.

The researchers have arrived at the following conclusion: since it is impossible to completely eradicate obscenity from the social space, the best strategy is to cultivate a conscious attitude towards this phenomenon in every citizen from an early age, i.e. in order to prevent destructive processes in the mental maps of the national spirit, the obliteration of boundaries between high and low styles of linguistic culture, it is necessary to outline clear frameworks for the functioning of obscene words in all spheres and at all levels of social life.

Key words: obscenity, obscene words, swearing, swear words (“matiuk”), profanity, challenge, empirical research (survey), mentality, folklore cryptadia, fiction.

Вступ. Агресивна війна сусідньої держави проти України, проти права українського народу на самовизначення, на власну ідентичність, мову, історію, культуру, яка триває вже понад 11 років, сформувала нові, іноді фатальні екзистенційні виклики для кожного українця. Одним із таких викликів стало те, що наше повсякденне життя все більше й більше заповнює лихослів'я, лайливе слово, особливо у формі запозичених у сусіднього народу-агресора матюків.

Цей суспільний феномен має і безкомпромісних опонентів, і завзятих апологетів, які виправдовують такий спосіб комунікації розмаїтими «психологічними передумовами» – стресовими ситуаціями, відчуттям безвиході, перманентної загрози й іншими негативними емоціями, які

запановують над людьми у скрутних, надзвичайних ситуаціях. На жаль, часто ні поборники, ні адвокати обценності не враховують так званого принципу «третьої» правди (за формулою Сергія Кримського), який передбачає «повноту оцінок, урахування різних ситуацій» без протиставлення «або – або», а також «обережне ставлення до знання», унезалеження людської свідомості «від контексту життєвих подій» і реалізацію її духовної самототожності [12, с. 355].

Методологія дослідження. У такому ракурсі спробуємо поміркувати над проблемою надміру обценної лексики як характерної мовленнєвої звички в сучасному українському суспільстві й передумов толерантного ставлення до неї в історіографічно-культурологічному, герменевтично-інтерпретаційному та зіставному аспектах.

Історіографія проблеми, опитування, результати дослідження. Останніми десятиліттями загрозливе поширення брутальної лексики в суспільному середовищі, нарешті, починає привертати увагу науковців, письменників, журналістів, блогерів. Тож твердження дослідниці й упорядниці спеціального словника української obscenity лексики Лесі Ставицької (1962–2010 рр.) про те, що українські інтелектуали не були готові до фахового аналізу такого лексикону, що цю тему в українській науці зазвичай оминають, вважаючи її вторинною, неважливою [див.: 23], зараз уже видається анахронізмом. Табу йована нецензурщина, або «вербальне хуліганство» (Л. Ставицька), в українському духовному просторі поступово втрачає статус периферійного явища, але, на диво, багато інтелектуалів (політиків, науковців, письменників, журналістів, блогерів тощо) замість того, аби дати відповідальну оцінку цьому лінгвально-соціальному феномену, навпаки, завзялися популяризувати ідею заміни брутального російського матюка й бандитської фені більш «естетичною» українською лайкою, подаючи цілі добірки питомих, українотерених «відповідників» або «замінників».

Водночас можна спостерегти, що в Україні все-таки з кожним роком щораз активніше відбувається й наукове осмислення феномену obscenity. Після виходу у світ резонансних лексикологічних видань Л. Ставицької [23] та Оксани Гаврилів [17] з'являються численні наукові дослідження, публіцистичні й інтернет-матеріали, які мають виразні ознаки наукового, науково-популярного та публіцистичного осмислення лайливого лексикону, зокрема: дисертації «Психолого-педагогічні принципи лихослів'я та особливості його прояву у шкільному середовищі» Л. Ширококордюк (Київ, 2011 р.), «Табу в мовленнєвій практиці українців» Ю. Єловської (Кривий Ріг, 2017 р.); статті Н. Панової «Про ненормативну лексику в молодіжному мовленні як відображення психологічних та соціальних конструктів» (див.: Психологія : збірник наукових праць. Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 2005. Вип. 20. С. 34–41), В. Обухової «Специфіка молодіжного жаргону: комунікативний аспект» (див.: Гуманітарні науки : науково-практичний журнал. 2007. № 1. С. 141–144), С. Оржеховського [19], М. Ткачівської [28], В. Барчука [1] та інші. Досить резонансним під кутом активізації уваги й аналізу моди на інтенсивне використання нецензурної лексики в українському соціумі було інтерв'ю студентки Антоніни Рибки з відомою сучасною україністкою, лексикологом, професоркою НУ «Києво-Могилянська академія» Орисею Демською [див.: 18]. Цікаве й дослідження Воло-

димира Барчука, який на основі аналізу текстів блогерів інтернет-видання «Цензор.нет» обґрунтував функціональні межі, етнічні особливості й доречність ужитку obscenity мов у публічному мовленні, проінтерпретувавши частотне використання нецензурщини як комунікативний тупик, як вияв девіантної поведінки (мовне відхилення) у девіантному світі [див.: 1].

Характерними є спроби українських і закордонних науковців дефініювати природу лайливої лексики й типологізувати її. У цьому контексті згадаймо історію тривалих конфузних перипетій Л. Ставицької внаслідок того, що загал, навіть інтелектуали, геть неадекватно сприйняли два видання її словника жаргонізмів (2003, 2005 рр.), «піарили» (особливо представники засобів масової інформації, які ігнорували наполегливі твердження науковиці про те, що «obscenity мов і жаргон – це відмінні лінгвокультурні реальності») словник «як книгу ненормативного лексикону», сам жаргон безпідставно «ототожнювали з нецензурщиною, матом, вербальним хуліганством», коли ж ознайомлювалися з матеріалом, то, звісно, здебільшого розчаровувалися [докладніше див.: 23, с. 7–8]. Наслідком такого дивоглядного непорозуміння, як «єдиний аргумент», за зізнанням Л. Ставицької, стала її нова лексикографічна праця «Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Obscenity мов, евфемізми, сексуалізми» (2008 р.). У передмові до словника науковиця вичерпно схарактеризувала діяхронію передумов появи (численні табу) obscenity, охарактеризувала специфічну природу явища, а також запропонувала чітку дефініцію і докладну полікритеріальну класифікацію непристойного лексикону.

З огляду на розмаїття окреслень і того, що самі характеристики obscenity лексики («сороміцька», «непристойно мерзотна», «нестерпно гидка» тощо) «перетворюються на купу емоцій», Л. Ставицька відзначила, що все це створює істотні перешкоди, розмиває критерії для визначення, які лексичні одиниці є obscenity, а які ні. Тому у ґрунтовному передслові до словника вона здійснила екскурс в етимологію і дала чітку дефініцію поняття obscenity – слова та вислови, які використовують на позначення статевих органів і актів, інтимних частин тіла, фізіологічних відправлень і невербальних жестів, а також слова, що так чи інакше стосуються сфери сексу, та їх евфемізми [23]. Дослідниця також запропонувала ретельно, концептуально випрацьований понятійний тезаурус, із чітко систематизованою класифікацією феномену obscenity; концепцію Л. Ставицької, як і низку інших, невдовзі,

у 2012 р., у публіцистичному форматі спопуляризував С. Оржеховський, трактуючи обценну поведінку в суспільстві як особливу «політику лайки» [див.: 19].

Відзначимо, що, справді, з кожним роком для якомога коректнішого опису «природи» обценізмів науковці намагаються якомога об'єктивніше їх досліджувати, шукаючи, зокрема, і способів обмеження їхнього впливу в суспільній комунікації. Так, у 2020 р. викладачки кафедри практичної психології Херсонського державного університету доцентка Наталія Тавровецька і професорка Віталія Шебанова здійснили спеціальне «Кроскультурне дослідження вживання обценної лексики в молодіжному середовищі», мета якого – «визначити психологічні особливості вживання обценної лексики молоддю країн із різними культурними та мовними традиціями» для того, щоби «зрозуміти соціальні чинники дотримання мовної норми й запропонувати відповідні регуляторні впливи» [докладніше див.: 26]. Науковиці опитали 518 осіб вком 16–20 років (студентів закладів вищої освіти й учнів середніх закладів освіти) з України (126 осіб), Росії (117 осіб), Польщі (99 осіб), Сполучених Штатів Америки (90 осіб), країн Азії (переважно Японії та Південної Кореї, 86 осіб), для опрацювання анкетних даних використали частотний аналіз, щоби з'ясувати ставлення молоді різних країн до обценної лексики, а також виявити чинники, які зумовлюють уживання лихослів'я в різних комунікативних ситуаціях. Дослідниці дійшли висновку, що молодь виявляє у власній поведінці елементи своєї національної культури, керується нормативами поведінки у звичних ситуаціях конкретно взятої культури та правилами використання ненормативної лексики в рідномовному середовищі. Щоправда, за умов глобалізації сучасного світу відстежуються процеси «розмиття» чітких етнічних меж і міжнародної стереотипізації (уніфікації) масового культурного середовища, тому навіть на рівні обценної поведінки відчувуються істотні перегуки. Виконавиці проєкту з'ясували, що національна специфіка вживання обценної лексики зумовлена не так історико-культурним корінням, як соціальною динамікою, що виявляється в зовнішніх мовленнєвих формах і у психологічних аспектах: мотивації, емоційних і поведінкових реакціях. На основі опитування були окреслені національні особливості вживання обценної лексики: 1) неухильне дотримання мовної норми, підкріплене суворими соціальними санкціями та самоцензурою (країни Азії); 2) мовленнєва розкутість, збалансоване (саморегульоване та доцільне) уживання нецензурної лайки, толерантність до примі-

тивної маргінальної мови як наслідок загальної лібералізації поведінки в суспільстві (розвинені країни: США та Європа); 3) непомірне вживання обценної лексики, вульгаризація мови внаслідок криміналізації суспільства, втрата суспільних регуляторів мовної поведінки (Росія); 4) Україна має проміжне становище (на базі кримінальної культури та вульгаризованої мови відбуваються процеси формування демократичного суспільства, відродження національної ідентичності). Для України характерні такі риси: відносно помірковане сприйняття обценної лексики як мовленнєвої норми поєднується з гострим неприйняттям лайки на свою адресу; вибіркове вживання нецензурної лексики, з урахуванням її доцільності в деяких комунікативних ситуаціях (переважно у спілкуванні у близькому дружньому колі або в онлайн-комунікації); вплив національної культури та сучасних ліберальних цінностей на вибір конкретних слів, уявлення про межі прийнятного в розмові; часткова втрата конфліктно-агресивної конотації обценної лексики, використання її у дружньому спілкуванні для підкреслення думки, привертання уваги та створення гарного настрою; усвідомлення негативних соціальних наслідків уживання нецензурної лексики. Н. Тавровецька й В. Шебанова відзначили також, що одним із головних культурних факторів поширення нецензурної лайки є зовнішні регулятори мовної поведінки, її прийняття чи засудження в суспільстві, а важливими соціальними чинниками для контролю її поширення і впливу, зокрема, є: формування мовленнєвої культури дитини в родинному мікросередовищі; зовнішня регуляція мовлення як підґрунтя самоцензури, однозначний осуд випадків ненормативного публічного мовлення офіційних осіб; контроль громадських інституцій над уживанням лайки в ЗМІ (особливо в контенті, адресованому дитячо-юнацькій аудиторії); дотримання законодавства в мовній сфері, санкції за його порушення; активна популяризація прикладів експресивної літературної мови в емоційно насичених ситуаціях тощо.

Не менш активно досліджують «суперечливу» (В. Нойманн) природу феномену обценності й західноєвропейські науковці, які, зокрема, акцентують увагу на етимології слова «обценний». Так, В. Нойманн, Г. Елліс, Л. Маркюс виводять семантику поняття переважно із двох джерел: від слова *scaena* (сцена), що означало «доносити щось до свідомості глядачів», або ж, навпаки, *obscena* (чи англійською *off the scene*), тобто те, що діється поза сценою, за кулісами. Ті ж науковці також допускають, що «обценний» може походити і від *caenum*, що означає «бруд,

багно, нечисть». В. Нойманн, щоправда, урешті уточнює, що за нашого часу слово «обценний» уживають, коли характеризують щось некомфортне, асоціальне, огидне, таке, що «у німецькій мові актуалізується фекальними словами», тому все-таки потрібно виводити його походження від лат. *obscenum* (бруд, нечисть) [докладніше див. про це: 28, с. 123–124].

Прикметно, що слово «обценний» або споріднені з ним чомусь у радянський час не знаходили в Україні навіть словникового витлумачення. Скажімо, у «Словнику іншомовних слів» (Київ, 1985 р.) за редакцією академіка Олександра Мельничука такого «слова-заголовка» узагалі нема. Істотно змінилася ситуація після проголошення державної незалежності України. В академічному «Сучасному словнику іншомовних слів», який уклали на зорі двотисячних Олександр Скопненко та Тамара Цимбалюк, уже є реєстрове слово «обценізм», зазначено його генезу й витлумачено як «непристойний вираз, лайка» [25, с. 492], а в «Новому словнику іншомовних слів» за редакцією Лариси Шевченко (Київ: Арій, 2008 р.) подані вже два реєстрові слова «обценізм» і «обценний», їхнім джерелом зазначено також лат. *Obscenus*, витлумачено відповідно як «непристойний вираз, лайка» та «непристойний, ганебний» [31, с. 426]. До речі, є й випадок легковажного недогляду лексикологів у словниковій репрезентації цього поняття – у ще одному «Словнику іншомовних слів» Світлани Бибики і Галини Сюти (Харків: Фоліо, 2012 р.), де натрапимо не на слово «обценний», а на «обцентний» і «обцентна лексика» [3, с. 397]. Ціотливо оминув тлумачення слова «обценний» і академічний одинадцятитомний «Словник української мови», а от у 20-томному «Словнику української мови» серед 8 883 лексем на літеру «О» все-таки знайшлося місце для трьох спільнокорених реєстрових слів: «обценізм», «обценний», «обценність», два з яких споряджені лаконічним покликом-переадресуванням до ключового слова: «Властивість за знач. **обценний**», тобто «непристойний, вульгарний».

Дуже колоритно представлений в українській мові й діапазон семантичних відповідників, так би мовити, термінологічних синонімів до поняття обценності (у різних частиномовних виявах). Палітра приблизних або дуже точних українськомовних лексем-понять для окреслення обценного мовлення і поведінки, справді, дуже багата: *соромні слова, соромітчина, лайка, лайливе слово, непристойність, лихослів'я, лихомовство, бруднослов'я, пейоратив, нецензурщина, поза(не)цензурна лексика, лихомовність,*

ненормативні слова, табуйована лексика, кривововність, матюки, матюччя, брутальщина, є й говіркові варіанти – *паскудство, паскуд'ї* (у бойків). Не менше вживають як адекватну характеристику феномену обценності й іменникових назв самих носіїв брутального слова, а також дієслівних і прикметникових характеристичних слів, на зразок: *зневажливий, лихомовний, лихослівний, пейоративний, брутальний, хамський, грубіянський, непристойний, масний, соромітний, сороміцький, стидкий*; у «Словарі української мови» Бориса Грінченка відшукуємо слова «лихослов» (рос. «ругатель, сквернослов») і «лихословити» (рос. «сквернословить, браниться») [див.: 22, с. 365], а от у словниковій статті про слово «ляяти» як адекватне тлумачення фраземних сполук «Ляяти в батька, в матір, ляяти по московському» подано «Ругать матерно» (тобто матюкатися) [22, с. 348]. Святослав Караванський у «Практичному словнику синонімів української мови» до слів «лихомовний», «лихослів'я» і «лихословити» подає до п'яти, а інколи й десятків відповідників, як-от: «**Лихомовний**, злорікий, злорікий, чорноротий, с. матюкливий, гидкий на язик»; «**Лихослов**, злоріка, лайливець, чорний рот, г. лихослівник, як і. злорікий»; «**Лихословити**, злорічити, грішити язиком; (*гидко*) сипати чортами, гидко лягтися, матюкатися; (*кого*) батькувати, лягати, ображати <...>» [див.: 10, с. 183]. Колоритні в нього й синоніми до слів «лайка», «лайливий»: «**Лайка**, лихослів'я, лихомовство, мн. прокльони, с. матюки, матюччя <...>»; «**Лайливий**, образли[вий], <...>, (*хто*) сварливий, злорікий, чорноротий». Словом, такий багатий діапазон окреслень лайливих слів і виразів та їхніх синонімних відповідників засвідчує те, що український народ свідомо чи несвідомо, але дуже наполегливо прагнув якомога влучніше схарактеризувати непросту природу обценності.

Стихійна популяризація обценного способу мовної поведінки, як і жаргонно-сленгової манери висловлювання, особливо серед молоді, мають багато спільного: некритичне трактування власної поведінки в соціумі, відсутність будь-якої відповідальності за неї та легковажне ставлення до проблеми культурності як дивоглядного інтелігентського пережитку ледь не сивої прадавнини. Зараз цей пласт мови наче отримав своєрідну санкцію (дозвіл) на легалізацію: у час війни, мовляв, без цього не обійтися, бо така лексика виконує важливу місію – психологічного катарсису, збереження рівноваги життя тощо.

Імплантовану у психіку українців ще із часів Російської імперії та тоталітарного Радянського Союзу московитську нецензурщину можна інтер-

претувати як один із симптомів національної трансгенеративної травми, коли механізм самозахисту змушував повторювати типові мовлення агресивних «чужих», щоби видаватися для них «своїми». На жаль, оту тотальну завірушеність мовомислення всіх вікових, соціальних і гендерних груп українців лайливим лихослів'ям у суверенній Україні мало хто інтерпретує як небезпечну загрозу національній ментальності. Брутальна лайка матюками набула статусу тривіального щоденного явища, причому з досить-таки величезною амплітудою поширення, аж до переростання в моду, окремих слів чи фраз на зразок: «Путін *уйло», «Русській корабль, іді на*уй!», що, наче справдешні «шедеври», резонували по всій території української землі, а потім і в різних куточках світу.

Цікаво, що про «срамословіє», як дуже важливу рису російської ідентичності, нас «поінформували» ще автори «Повісті минулих літ» у принагідній порівняльній характеристиці («бл. 893» р.) різних племен давньої Русі, зокрема й тих, що проживали десь приблизно на території сучасної Білорусі та Російської Федерації: «[Усі племена] мали ж свої обичаї, і закони предків своїх, і заповіти, кожне – свій норов. <...> А радимичі, і в'ятичі, і сіверяни один обичай мали: жили вони в лісі, як ото всякий звір, їли все нечисте, і срамослів'я [було] в них перед батьками і перед невістками (виокремлення наше – Ю. Г.; М. К.) <...>» [15, с. 8–9].

Зауважимо, що віддавна ставимо собі питання, чому люди неоднаково реагують на різні слова, розмірковуючи про агресивне мовлення і використання в ньому таких кривдних слів, як «дурень», «осел», «козел», «бик», «вайло», «тюхтій», «лох» і, звісно, матюки. З нещодавньої минувшини пригадується своєрідна «еволюція» у пріоритетах найбільш образливих слів: так, наприкінці 1980-х рр. у брутальному жаргоні міського середовища засобом для приниження людини (як недотепкуватого селяка) було слово «бик», згодом його на якийсь час замінило «слоїк», а надалі десь від початку-середини 1990-х рр., у час вакханалії на пострадянському просторі рекетирської шпани й шахрайства, скрізь запанувало слово «лох» на означення недотепної, довірливої людини, яку легко було ошукати (до речі, саме те останнє слово «пережило» серйозну суспільну промоцію: написи на стінах і загорожах у різних громадських локаціях, рясне вживання у пресі, літературних текстах, на телебаченні, у кіно й інтернеті). На диво, і нині ніхто з підлітків чи й із людей поважного віку не стерпить такого назвиська. Тому мимоволі спадає на думку запитання: що ж такого

нагромаджується в аурі звукокомплексу того чи іншого слова, що в контексті потоку тисячі слів, які сприймаємо нейтрально, звичайно, навіть прохолодно, окремі з них викликають то ледь стримуваний сміх, то й не менш «пафосні», експресивні, аніж почули, слова у відповідь?..

Свого часу, щоби виявити масштабність і глибину зазначеної проблеми, доцент М. Кульчицька організувала у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності емпіричне дослідження: письмове анонімне анкетування студентів/курсантів у довоєнний період (2014 р.) і за 10 років – у 2024 р., у якому взяли участь 97 осіб.

На перше питання «Чому Ви матюкаєтеся?» більшість респондентів обох опитувань дали майже аналогічні відповіді, до того ж усі вони дуже чітко окреслюють головні причини та способи долучення до вжитку матюків: а) для вираження сильних емоцій, неконтрольованої агресії, злості, ненависті, вражень; щоб виразити весь негатив, який у тобі є; у відповідь на образу; «вибух» нервової системи; б) поганий настрій, нервовий зрив, коли щось не виходить так, як потрібно; щоби менше нервуватися; в) щоби висловити злість, ненависть до людини, невдоволення; щоби висловити неповагу до людини, яка не поважає мене, або злість до людини, яка мене рознервувала; г) висловити радість, ейфорію, захоплення; г) такі слова універсальні; д) це (несвідома) звичка або спосіб привернути увагу; е) і для дорослих, і для малих це стало нормою; є) щоби підкреслити важливість сказаного, підсилити фразу; через малий запас слів; використовують завжди як просто вставні слова; ж) щоби бути таким, як усі, підкреслити приналежність до визначеної групи людей; соціальний вплив; зі школи чув від старших друзів та інших людей; у компанії і зі мною розмовляють так само; виріс у такому середовищі, де матюкання – основний спосіб спілкування; до їх уживання змушує атмосфера, життя, колектив, де всі матюкаються, бо для них це – норма; сучасне суспільство без нецензурної лексики існувати просто не може; з) «<...> бо мені це подобається (матюкатися це АХ<...>ЄННО!!!)»; и) «Маючи менше 15-ти років, повністю не керуючи своїми вчинками, висловлюваннями, часто робив те, що й дорослі, не обдумуючи правильність цих дій. Нормою вони стали із часом через часте вживання в повсякденному мовленні, викоренивши літературні слова. І натепер мені здається, що без матів я взагалі не зможу розмовляти, оскільки вони займають 70 відсотків моєї лексики. Так набагато легше пояснити щось людині, аніж без неї (можна допомагати кулаками)».

Характерно, що до війни (2014 р.) респонденти часто давали більш розгорнуті відповіді (на кшталт останнього міркування), тоді як у 2024 р. – здебільшого лаконічними, небагато-слівними реченнями.

На друге питання «*Навіщо це мені?*» теж спостерігаємо майже однаковість у відповідях в обох часових реаліях: а) щоби зняти емоційну напругу, емоційна розрядка; «почав матюкатися десь у 9-му класі, коли почалися проблеми в житті і я зрозумів, що жити важко»; б) так легше виразити свої емоції: злість, роздратування, нервовість; в) матюкатися немає необхідності, але сформувалася така звичка; інколи ці слова-паразити нібито самі вилітають із рота; г) виглядати крутим перед іншими; г) із ними [матюками] легше побудувати якесь висловлювання; нестача слів; для зв'язки слів; для забарвлення розповіді; д) «<...> якщо людина не розуміє, що їй говориш, і знову треба пояснювати те саме, і знову – наш народ нормальної мови не хоче розуміти»; без таких слів неможливо спілкуватися на побутовому рівні; під час сварки без цих слів просто не обійтися.

Отже, респонденти трактують лихослів'я як важливий і почасти вельми дієвий засіб для вираження негативу, злості, більшої переконливості, незважаючи на те, що кожен із них добре усвідомлює брутальну природу та переважно бездумний автоматизм їх ужитку. Це, на наше переконання, засвідчує, зокрема, те, що опитані студенти, як типові представники сучасної української молоді, не цілком належно у процесі становлення власної особистості засвоїли ключові національні етичні засади, а тому часто не готові зріло, по-дорослому виявляти свої емоції в різних комунікативних ситуаціях.

Іноді може видатися, що ота всепроникна звичка вживати брутальну лексику в комунікації із собою і світом – це своєрідна ознака безпосередності, широти та глибини емоцій українців, що такі мовні «універсалиї» – справді, незамінний і надважливий засіб психологічного звільнення, виразник справжності, а проте, у суті справи, таке домінування зухвало-брутального лексикону в соціумі, як нищівний вірус, може стати підступним, навіть фатальним засобом розмивання і знищення питомих етнічних духовних рис, аж до витіснення з людської свідомості конструктивних, гуманно- шляхетних рис. За слушним висновком Івана Дзюби, «апофеоз ненормативної лексики – це симптом ширшої і глибшої хвороби людського духу <...>, це омертвіння тонких структур душі, сформованих багатьма тисячоліттями розвитку роду людського <...>» [7, с. 785]. І особливо тепер, у трагічний час російсько-української

війни, дивоглядний феномен тріумфу матюкливої лайки російськомовного походження в соціопросторі України набув ознак жорстокого диверсійного – лінгвокультурного й етичного – вірусу, що руйнує ментальну матрицю українського етносу.

У такому контексті досить характерними були й відповіді студентів на питання «*Що робити, щоб цього позбутися?*»: а) поставити питання про культурну проблему вживання цих слів у суспільстві; б) заборонити їх [матюків – М. К.; Ю. Г.] використання у громадських місцях, соцмережах, різних закладах; в) це має бути усвідомлений вибір кожної людини; змінювати себе всередині; контролювати себе (контроль над емоціями), намагатися менше так висловлюватися; г) використовувати дихальні вправи або інші методи релаксації; робити погодинні перерви (або дні) без матюків; г) показати власний (хороший) приклад відмови від лайки; <...> роз'яснювати, що вживати нецензурну лексику не можна, підкреслювати важливість поваги один до одного, запропонувати більш конструктивний спосіб вираження думок, заохочувати до позитиву, провадити тренінги з комунікації; д) змінити середовище спілкування, у якому такі слова не є нормою; потрібно захотіти й усвідомити, чому це погано робити і що це некультурно; знайти альтернативні способи висловлення своїх емоцій, учитися добирати інші, нелайливі, культурні слова, замінити їх [питомо] українськими; е) [застосовувати покарання]: за кожне погане слово збирати 10 грн, а потім ці кошти комусь віддати; за лайливе слово людина повинна виконати декілька фізичних вправ тощо.

Прикметно, що до війни міркування щодо цього часто були істотно іншими й здебільшого містили дуже інтимні конкретизації та «рецепти»: а) «Викоренити це неможливо, бо це залежить від усієї української нації. А вона не хоче змінюватися сама, тому що навіть у фільмах, по телебаченню, депутати й усі інші знаменитості вживають нецензурні слова»; б) «Самостійно вирішити цю проблему нелегко – з ким поведешся, від того й наберешся. За таким принципом змінювати <...> оточення»; в) «Потрібен дуже великий стимул і наполегливість, бо не кожна людина на це здатна. Чесно скажу, я намагався в 11-му класі: за кожен матюк відкладав у скарбничку 50 копійок, але мене надовго не вистачило <...>»; г) можна, але не треба (з матюками <...> цікавіше жити); г) «Очистити мову від таких слів не можна, тому що вони вживаються кожного дня <...> Для декого це їхня друга рідна мова, тому що вирости на вулиці, а у великому місті без нецензури не проживеш»; д) виховувати в кожній людині культуру українськомовного спілкування, висміювати

тих, хто спілкується лайливим словом, зробити кліпи, меми тощо, у яких висміюватимуть уживання матюків; перевчати тих, хто матюкається, а від них уже навчиться нове покоління; е) просто треба захотіти; через самовиховання і самодисципліну; це може зробити тільки людина, яка сама хоче підвищити свою моральну, духовну культуру; ходити до церкви; є) розробити сленг, який би не мав матюків; вивчати вірш, якщо матюкнучся; досліджувати підсвідомі процеси, які запускають уживання таких слів, на нейрофізіологічному рівні.

Як бачимо, значна частина суджень респондентів підтверджують те, що вони, як свідомі репрезентанти суспільства, готові цілком адекватно сприйняти відповідні ініціативи з дотримання належних етико-поведінкових засад у суспільстві, які, звісно, мали би запропонувати й легітимізувати державні установи, що відповідають за гуманітарну політику. Добре продумані й належно зреалізовані почини викличуть значний суспільний резонанс, отже, стануть вагомим чинником витіснення лайливого лихослів'я на периферію з українськомовної комунікації як фатально руйнівного засобу потужного російського впливу на українську етноментальність.

Одним із симптоматичних виявів розмивання «моральних кордонів» (І. Дзюба) стало інтенсивне використання обценної лексики в мовленні сучасних українських інтелектуалів, політиків, у кіномистецтві, художній літературі, ЗМІ, інтернеті. Зрозуміло, що і в українській, як і в інших мовах світу, є також не менш колоритні, порівняно з російським матюччям, питомі лайливі слова, причому багато з них давно й ретельно зафіксовані у словниках. Так, наприклад, у «Словарі української мови» (1907–1909 рр.) Бориса Грінченка відшукаємо чимало реєстрових слів такого ґатунку: *бздіти, бздун, гівно, гузно, дуна, дупка, злягатися, задниця, курва, курвій, курвити, лярва, матіркувати, пердіти, пердун, пердіж, срака, срати, срачка, сцяти, сцикун, сцикуха* та інші [див. більше: 27, с. 254]). Урешті, либонь, відколи існує людство, поруч зі словами високого стилю «співіснували» слова низові, у яких закодовані етнічні уявлення про притінені для загалу, заборонені для промовляння вголос, глибоко інтимні теми людського життя.

Лайливе слово дуже інтенсивно «побутує» у криптадійному корпусі української народнопоетичної творчості, тобто в сороміцьких текстах (казках, легендах, ліричних і весільних піснях, коломийках, прислів'ях і приказках, загадках, анекдотах, навіть в обрядодіях), де змальовані табуйовані аспекти міжлюдських взаємин,

почасти з рясним інкрустуванням нецензурщиною або евфемізованими описовими зворотами. Більшість таких текстів (особливо пісенність весільного обряду) має досить-таки витіювату естетичну природу і здебільшого заряджена затамовано-усміхненою іронічністю, як-от: «Ой там по долині / Пасла пиз*а свині: / Мішком обгорнулася / А х*єм застібнулася (Гадяцький повіт, Полтавська губернія)» [13, с. 98]. Інколи народ завуальовує одвертості евфемізмами: «Не піду я за шевця. / Бо ся шевця бою: / Позашивав усі діри. / То зашиє й мою. // Не піду за дротаря. / Дротаря ся бою: / Задротував моїй мамі, / Задротує й мою. (Коломийський повіт, підавстрійська Галичина)» [13, с. 107]; коломийкові співанки: «Йшла дівчина через кладку тай задерла ногу / Гуцул думав, що ікона, помоливсі Богу. // Йшла дівчина через кладку, на коліна вкльикла, / Наставила тоту біду – аж сі жьйба зльикла» [4, с. 125]; «Ой, дівчино, дівчинонько, яка ж ти файнюцька, / Не раз тобі межи ноги залетіла... бджілка (п*цька)»; «Я на скрипочку заграю, на дудку подую, / А ти мині не співай, заструганий... хлопче (х*ю)» [4, с. 126]. Зрештою, у нашому щоденному побуті можемо відстежити багату природу неповторно озвученого «живого» гострого народного слова (дивіться, зокрема, нещодавно записані на Волині приповідки [5], а також монографію Флорія Бацевича та Вікторії Чернухи про неповторний світ рідної матері як «комунікативної особистості» [2]).

У своєрідний спосіб естетичний ресурс лайки «експлуатує» й художня література. Із неймовірною віртуозністю використовує лайливі слова в «Енеїді» І. Котляревський. От якими характеристиками винагороджує Дідона невдячного Енея, який надумав утікати з Карфагена: «Постій, прескурвий, вражий сину! / Зо мною перше розплатись; / Ось задушу, як злу личину! <...>»; «Поганий, мерзкий, скверний, бридкий, / Нікчемний, ланець, кателик! / Гульвіса, пакосний, престидкий, / Негідний, злодій, сретик! / За кучму сю твою велику / Як дам ляща тобі я в пику, / То тут тебе лизне і чорт! / І очі видеру із лоба / Тобі, диявольська худоба. // Мандруй до сатани з рогами, / Нехай тобі присниться біс! / З твоїми сучимисинами, Щобврагпобраввасвсіхгульвіс<...>» (і т. д.) [11, с. 54–55].

Чимало соковитих лайливих слів і навіть цілих фразем знайдемо й у художній прозі Івана Нечуя-Левицького, Івана Франка, Олександра Довженка («Зачарована Десна») та багатьох інших українських класиків XIX–XX ст. Суто з ілюстративною метою процитуємо лише один пасаж із Франкового оповідання «Лесишина челядь». Ось які «побажання» шле Лесиха на адресу легко-

важного сина-пастушка Василя, який, як це нормально для дитини, гучно галагойкаючи-викрикуючи розмаїті пісні та фрагменти служби Божої, не зауважив, що три корови забігли в чужий овес і роблять там шкоду: «— Ах, чортів накоренок! Уже знов змалював! Бодай же ти з себе печінки викричав! Василю, гей! Василю, гей! Дідьча би тобі мати в печінки всадилася! Ту-у-мане вісімнадцятий, на! А не видиш, що корови в шкоді! — га? А, повилазили би тобі тоті сліпаки, та би тобі повилазили!» [29, с. 260].

Як бачимо, і народнопоетичні тексти, і тексти української літературної класики здебільшого органічно «вписують» лайливе слово, керуючись природністю естетичного смаку, естетичною доцільністю. Тобто, як переконаємося нижче, інвективний пафос лайливих пасажів у народнопоетичних та класичних текстах далекий від антиестетичного ефекту брутальних обценних елементів, головню матюччя, у текстах сучасної української літератури.

«Сьогодні письменники борються за мову <...>», — іронізувала ще у 2011 р. Оксана Пахльовська, і така «боротьба», мовляв, дала свій урожай: в Україні створився «певний континуум лінгвістичного дна», коли інформаційний і культурний простір заповнили «потoki ненормативної лексики з ледь помітними вкрапленнями нормативних слів: вислови політиків і ескапади письменників, ролики на YouTube із промовами мерів східних міст і блоги західноукраїнських рокерів <...>» — і все це скидається на те, наче «суспільство безсило борсається в каналізації без виходу» й у ньому «державною мовою має бути проголошено суржик, а офіційною — мат» [докладніше див.: 21, с. 325–326]. Погодившись із думкою І. Дзюби про «вимирання слова» як божественного Логосу, носія софійності, або ж, за Гераклітом, «універсального закону Всесвіту, що відбиває порядок як космогонічного, так і людського начал», науковиця виснувала, що стан, за якого мова «соціального дна» стала «правувати як елітарний законодавець мод», є передусім горезвісним результатом системного нищення гуманітарного знання (як основи «гуманітарної аури нації», за Ліною Костенко) на всьому європейському континенті [21, с. 326–327].

Сучасні українські літератори (спеціально не акцентуємо на таких екстремальних унікамах, як Лесь Подерв'янський) дуже любляють обдаровувати своїх читачів приперченим лайливим (точніше — матюкальним) словом. Таку моду, либонь, започаткували в українській літературі на початку 1990-х рр. «бубабісти» й так звані андерграундні письменники. Характерно, що останні

понад тридцять років ми навіть дивуємося, якщо у творах автора з гучним іменем не натрапиш на обценність: буває, щойно розгорнеш книгу, а воно тут як тут — хіба можна жити без того?!

Дуже ефектно «пошанував» великих попередників у свого часу нашумілому вірші “The bad company” («Погана компанія») Ю. Андрухович. У тому вірші автор «винагороджує» українських класиків неспростовно занижливими, лайливими характеристиками: «Грицько — як усі тенори, педераст. / Іван — бонвіван, франкмасон, фармазон, / Тарас — пияк і шланг, особливо на службі. / Панько — графоман, а Марко — гермафродит. / Панас мудодзвін, Борис буквоїд, / Якович — атеїст кінчений, духовидець. / Леська і Ольга лесбіянки. // Що й казати — паскудне товариство <...>» [див.: 24, с. 51].

Його побратим (співучасник «Бу-Ба-Бу») Олександр Ірванець у вірші «Айне кляйне нахтмузік» також виразисто артикулює своє «на добраніч» Вітчизні, перелічує все і всіх, хто заснув, «і навіть поетів — отих джонів доннів твоїх, донжуанів, ган*онів <...>» [24, с. 63]; у постмодерній манері цинічно переспівує вірш В. Сосюри «Любіть Україну», де закликає плекати любов до Америки, що «сильніша, ніж потяг до вульв» («Любіть!»), а ще в одному своєму твориві «підказує» читачеві «життєве кредо»: «Вдягайся модно, лайся модно» («До французького шансоньє»). На жаль, як виявилось згодом, це були лише перші заспівні акорди обценного «новаторства» у новітній українській літературі.

Отже, ще раз відзначимо, беручи чергову нову книгу сучасного українського автора чи авторки, наче на автопілоті, робиш собі екстрим-випробування, завзято шукаючи того «сакрального» місця, коли вперше закучерявиться в тексті матюк чи інший «шедевр»-обценізм. Адже ми живемо в цікавий час і в дивовижній країні («сумній країні у години скрут»), про які, щасливо оминувши брутальні слова, С. Жадан пише в циклі віршів «Переваги окупаційного режиму»: «Тому життя ніколи не втрача / своїх прозорих гомінких проєкцій. / Стрімкий юнак, легке дитя ерекцій, / хапа за руку втомлене дівча, / і вже вони — аж дня не вистача — / займаються конспектуванням лекцій, / зневаживши вимоги контрацепцій» [24, с. 112–113].

Але покиньмо поезію (вона все-таки творіння натхненно-високого штилю!) — загляньмо до художньої прози (надалі подаємо спорадично дібрані цитати з текстів, зазначаючи після них автора й твір). Ось як рефлексує «героїня» в «атмосфері <...> напівзбожевоління» про свого чоловіка (Ростислава Мартофляка) у «Рекреаціях»

Ю. Андруховича: «<...> а він усе спить, лантух нещасний, мішок з гівном, оракул, майбутнє нації, порожній дзбанок, опудало, щастя моє, батько моїх дітей, радість мого тіла, мій завойовник, моє чудо, мій вічний оргазм <...>» [24, с. 141]. Цей твір увесь «прикрашений» огидним словесним ошматтям на зразок: *не*ерасту*, «сидиш як обіс*аний», *в*рався, с*ака*, «сидиш з язиком у дупі», «курва мать», *б*ядь*, «сциш» та іншою «марнотою марнот і повним безглуздя», якщо скористатися влучним пасажом з Андруховичевої повісті.

Не менш «вишукано» оздоблена евфемізмами й обценним словом («бажаною нормою професійного цинізму» [6, с. 16]) «алхімічна комедія» Любка Дереша «Голова Якова». «Сидячи в кафе і у піввуха слухаючи балачки брата, – читаємо там, – Яків зрозумів, що Матвій *клав* (тут і далі курсив наш – Ю. Г.; М. К.) на недосяжні бажання, *клав* на амнезію, *клав* на обидва береги Ахеронту <...>» [6, с. 20]; «– Матвію <...> Ти мене чуєш? – Бля-а-а! Ну чому саме тепер? – Матвій затулив обличчя руками і застогнав. – Тато, ну на хера ти так?.. Не міг зачекати?» [6, с. 27]. А ще натрапимо й на таке: «останній скрик вольви», «чолові-саксофоніст – стурбований онаніст», «пішли всі в зад», «гівнюк», «сука», «б*ядь», «задовбаний Хрещатик» та інше. До речі, у романі є й такі афористизовані напучувальні філософеми: «Ти живеш у час, коли нікому не цікаво, що у твоїй голові». Однак, на наш погляд, наратор роману таки помиляється: за нашого часу якраз «зміст» кожної голови, найінтимніших думок і бажань людини, навпаки, усім цікавий, бо ж зараз усі прагнуть знати про всіх усе й контролювати людську свідомість, як ніколи раніше на різних етапах світової еволюції. І те, що сучасні українські белетристи так щедро засипають свої витвори брутально-матюкливим словом, теж, либонь, не просто так.

Усент залюблений у звуки лайливо-брутального слова і Юрко Іздрик. Його тексти рясніють розмаїтими зразками «високої» літературної культури: педерастами, мастурбаціями, «велетенськими фалосами й бездонними піхвами», «вони хрестоматійно місили лапами мої знавіснілі геніталії», «котяри <...> збожеволіли від самотності та автоспермотоксикозу» та іншим розмаїтим брудом. А якщо взяти до уваги характерне афористичне речення зі щойно цитованого твору «Острів Крк», що «елементарно збувається будь-яка фігня, варто лише її записати», то спонтанно, як закид авторів, подумасш: чи варто було таке записувати?.. Саме тому, коли у 2016 р. вийшла із друку книга-діалог Юрка Іздрика з Євгенією Нестерович «Summa», можна було сподіватися, що й тут

без обценності не обійшлося. І справді, уже перше речення розмислової преамбули до діалогу увінчував ефектний цинічний акорд: «Будуєш собі той світ, викидаючи звідти всякий непотріб і, очевидно, що не прописуєш там такої х*йні, як війна <...>» [9, с. 9].

Знаковий літературознавець і літературний критик сучасності Володимир Панченко, який, на превеликий жаль, понад 5 років тому передчасно відійшов у засвіти, аналізуючи свого часу чергове творіння Софії Андрухович – «Сьомгу», назвав його «піхвоцентричним «романом»», «генітальною літературою», адже всі «події» у ньому розгортаються «довкола пригод із геніталіями, нікчемних сексуальних експериментів головної героїні та її подруг, гінекологічних одкровень та всяких збочень <...>». До того ж в отому текстовому «дурдомі» зовсім не йдеться про любов чи про секс, це «суцільна нудота, «трахання», від якої самій «експериментаторці» Софії хочеться позіхати». Очевидно, видавництву «Нора-друк» важливою була не естетична якість твору, а те (як це зазначено в анотації), що в українській літературі нарешті стала можливою «по-справжньому відверта проза». Із таким розумінням одвертості, висновує автор критичного відгуку, «вершиною доблесті можна оголосити демонстрацію голих сідниць на Хрещатику або ж публічне озвучення позацензурного лексику» [20, с. 511, 514]. Як зауважуємо й особливо чуємо в сучасному нашому повсякденні, критик наче передбачив стан мовної свідомості українців у близькому майбутньому, якщо їх виховуватимуть у середовищі панування брутального слова і якщо вони споживатимуть як реципієнти отаку цинічну й матюкливу літературну продукцію.

Зрозуміло, таких ілюстрацій із сучасних текстів, як і Л. Ставицька [див.: 23], можна виписувати ще і ще, але для нас це не самоціль: ідеться про «модне» й дуже небезпечне захворювання «сучукрлітератури» (як полюбляють аббревіатурити сучасні літератори), яке (скористаємося спонтанним висловом нашого п'ятирічного сина, який назвав матюки «отруєними словами») зазвичай істотно занижує естетичну ауру твору, «отруюючи» його красу. Адже, якщо в уснословесних і класичних художніх текстах лайливі слова, прокльони, навіть матюки зазвичай органічно вписані в мисленнєву палітру виконавців чи персонажів і належно виконують естетичну функцію, то в сучасних літераторів обценізм вжиті здебільшого невмотивовано, інколи як данина моді чи просто для епатажу, а тому зазвичай руйнують естетичну гармонію цілості. На наш погляд, у сучасній українськомовній белетристиці спосте-

рігаємо, так би мовити, результат хибно сприйнятої свободи як уседозволеності: чи випадковим є те, що саме в час лібералізації суспільного життя появилася, зокрема, й ота тенденція ігнорувати засади естетичної доцільності й невмотивовано, некритично «заселяючи» свої творіння непристойним лексиконом. Тому, виходячи з ідеї виховавчого потенціалу художньої літератури, варто поставити собі запитання: як тексти, засипані матюкливою брутальщиною, сприятимуть вихованню нових поколінь українців?.. Адже, як можна пересвідчитися, властиво «педагогічні» амбіції в сучасних літераторів все-таки є – для чого ж тоді вони укладають і видають антології та хрестоматії своїх текстів для школи, на зразок неоднораз цитованої тут книги в упорядкуванні Івана Андрусика [див.: 24]. У процесі нашого акцентовано-ілюстративного аналізу сучасного українського письменства перед нашими очима виринули відеоролики російських окупантів, у яких вони в екстазі цинічного самолюбівання зізнаються про жорстокі звірства стосовно полонених українських військовиків і цивільного населення, щедро заповнюючи більшу частину ефіру гидким матюкчям.

Висновки. Отже, кожна людина самостійно, на рівні особистої мовної практики має усвідомлювати небезпечну, неконтрольовану енергетику, яку можуть «генерувати» епідемія лайливого слова, стирання кордонів у соціопросторі між високим і низьким стилями. Обсценність може стати серйозним викликом для національної мови й культури, зумовлювати руйнівні процеси в ментальних картах громадян. Нецензурщина, брутально-образливе слово, як застерігали свого часу Василь Іванишин і Ярослав Радевич-Винницький, може викликати «порушення нервової та серцево-судинної діяльності людини, її хворобу, а іноді й смерть», тому «висока культура мовлення – це не інтелігентська забаганка, а життєва необхідність» [8, с. 210–212]. Водночас необхідно дослухатися й до фінальної рекомендації Л. Ставицької в передмові до «Української мови без табу <...>», що не варто ставити завдання про цілковите викорінення обсценності із суспільного простору, оскільки це неможливо й може спрацювати бумерангом («заборона на будь-що є запорукою отримання задоволення від її порушення»), тому найкращий вихід – зменшувати «лінгвоонтологічну напругу в суспільстві», формуючи «цивілізоване ставлення до ненормативного лексикону» [23, с. 70].

Таким чином, зважаючи на брутальну, емоційно-вибухову природу обсценної лексики, треба свідомо осмислювати її семантико-стилістичні

ресурси, законтурювати межі її функціонування і уникати некритичного, легковажного вжитку в щоденній комунікації. Навіть за відсутності спеціальних законодавчих актів і державних програм кожна людина може самостійно захиститися від психологічних аберацій, наслідків лайливого лексикону, адже це відкриває нові перспективи для продуктивної духовної самореалізації, формує реальну «стратегію вітальності» (С. Кримський).

Список літератури:

1. Барчук В. Девіації сучасного суспільного мовлення: обсценна лексика (на матеріалі блогів на «Цензор.нет»). *Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Шевченка. Слово*. 2022. № 17 (65). С. 34–46.
2. Бацевич Ф., Чернуха В. Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні : монографія. Львів : ПАІС, 2018. 260 с.
3. Бирик С., Сюта Г. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / за ред. С. Єрмоленко. Харків : Фоліо, 2012. 623 с.
4. Горблянський Ю. Народні криптадії-мініатюри із Бойківщини: pro et contra. *Міфологія і фольклор*. 2014. № № 1–2 (16): січень – червень. С. 120–136.
5. Гунчик І., Гунчик О. Зернинки народного мудрослів'я та дотепу із села Облапи Ковельського району Волинської області. *Міфологія і фольклор*. 2016. № № 1–2 (20): січень – червень. С. 150–154.
6. Дереш Любо. Голова Якова. Алхімічна комедія. Харків : Вид-во «Клуб сімейного дозвілля», 2012. 240 с.
7. Дзюба І. Вимирання слова. Із криниці літ: у 3-х т. Т. 1. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 780–789.
8. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Тези про місце і роль мови в національному відродженні України. 4-е вид., доп. Дрогобич : Вид. фірма «Відродження», 1994. 218 с.
9. Іздрік Ю., Нестерович Є. Summa. Чернівці : Книги-XXI ; Meridian Chernowitz, 2016. 144 с.
10. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 3-є вид., опрац. і доп. Львів : БоК, 2008. 512 с.
11. Котляревський І. Повне зібрання творів. Київ : Наукова думка, 1969. 512 с.
12. Кримський С. Запити духовності ХХІ ст. *Під сигнатурою Софії* / С. Кримський. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 347–367.
13. Криптадії Федора Вовка: винайдення соромицького. Етнографія сексуального на межі ХІХ–ХХ ст. / упоряд., підгот. текстів, комент. та покажч., археогр. і біблогр. опрац. М. Маєрчик, О. Боряк ; вст. ст. М. Маєрчик. Київ : Критика, 2018. І–VIII. 464 с.
14. Лихе слово губить душу / упорядн. : О. А. Коваль, В. Лозинська. Львів, 2020. 80 с.

15. Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Махновця ; відп. ред. О. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. XVI. 591 с.
16. Люта українська лайка: чим замінити російські матюки. URL: <https://osvitoria.media/experience/lyuta-ukrayinska-lajka-chym-zaminyty-rosijski-matyuky/>.
17. Німецько-український словник лайливих слів / уклад. О. Гаврилів. Львів : Априорі, 2005. 144 с.
18. Обсценна лексика: невігластво чи спосіб самовираження? (Розмова із професоркою Києво-Могилянської академії Орисею Демською. Спількувалася студентка Києво-Могилянської академії Антоніна Рибка). URL: <https://language-policy.info/2016/02/obstsenna-leksyka-nevihlastvo-chy-sposib-samovyrazhennya/>.
19. Оржеховський С. Політика лайки: чи можливий мат у солов'иній мові? URL: <https://archive.prostory.net.ua/de/article/481-2012-01-23-12-58-29>.
20. Панченко В. Генітальна література, або дурдом Софії Андрухович. Зупинитися і озирнутись / В. Панченко. Київ : Темпора, 2020. С. 511–516.
21. Пахльовська О. Логос і мат: Україна у вічній напівдорозі до Європи. Обрії особистості. Книга на пошану Івана Дзюби / упор. О. Гнатюк, Л. Фінберг. Київ : Дух і літера, 2011. С. 323–333.
22. Словарь української мови / збрала редакція журналу «Київская старина» ; упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. Т. II : 3 – Н. У Києві, 1908. Київ : Вид-во АН, 1958. 575 с.
23. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми. Київ : Критика, 2008. 454 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001607.
24. Сучасна українська література кінця XX ст. – початку XXI ст. / упоряд. текстів, передм., підгот. навч.-метод. матеріалів І. Андрусяка. Київ : Школа, 2006. 464 с.
25. Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень / укл. : О. Скопненко, Т. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789 с.
26. Тавровецька Н., Шебанова В. Кроскультурне дослідження вживання обсценної лексики в молодіжному середовищі. URL: <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/1069>.
27. Терлак З. Незвичний об'єкт лексикографічного опрацювання (Ставицька Леся. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми. Київ : Критика, 2008. 454 с.). *Вісник Львівського університету*. Серія «Філологічна». 2009. Вип. 46. Ч. 2. С. 249–254.
28. Ткачівська М. Обсценна лексика в зарубіжних дослідженнях. *Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Шевченка. Слово*. 2015. № 2. С. 122–129 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_sl_2015_2_13.
29. Франко І. Лесишина челядь. *Зібрання творів* : у 50 т. / І. Франко. Т. 14. Київ : Наукова думка, 1978. С. 254–264.
30. Хотин Р. Чи матюкаються солов'ї? Нецензурна лексика в часи війни. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-viynamatyuky-netsenzurna-leksyka-ruskiy-korabl/31887525.html>.
31. Шевченко Л., Ніка О., Хом'як О., Дем'янюк А. Новий словник іншомовних слів : близько 40 000 слів і словосполучень / за ред. Л. Шевченко. Київ : Арії, 2008. 672 с.

References:

1. Barchuk, V. (2022). Deviatysi suchasnoho suspilnoho movlennia: obstsenna leksyka (na materialii blohiv na "Tsenzor.net") [Deviations of contemporary public speech: public lexicon (based on materials from blogs on "Tsenzor.net")]. *Prykarpatskyi visnyk Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. Slovo*, № 17 (65), 34–46 [in Ukrainian].
2. Batsevych, F., Chernukha, V. (2018). *Komunikatyvna osobystist u simeinomu spilkuvanni. Monohrafiya* [Communicative personality in family communication. Monograph]. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
3. Bybyk, S., Siuta, H. (2012). *Slovyk inshomovnykh sliv: tlumachennia, slovotvorennia ta slovovzhyvannia* [Dictionary of non-native languages: translations, word formations and word usages], S. Yermolenko (Ed.). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
4. Horblianskyi, Yu. (2014). *Narodni kryptadiyi-miniatyury iz Boikivshchyny: pro et contra* [National crypts-miniatures from Boykivshchyna: pro et contra]. *Mifolohiya i folklor*, № № 1–2 (16): *sichen – cherven*, 120–136 [in Ukrainian].
5. Hunchyk, I., Hunchyk, O. (2016). *Zernynky narodnoho mudroslyvia ta dotepe zi sela Oblapy Kovelskoho rayonu Volynskoyi oblasti* [The seeds of folk wisdom and joke from the village of Oblapy, Kovel district, Volyn region]. *Mifolohiya i folklor*, № № 1–2 (20): *sichen – cherven*, 150–154 [in Ukrainian].
6. Deresh, Liubko (2012). *Holova Yakova. Alkhimichna komediya* [The Yakiv's Head. Alchemical comedy]. Kharkiv: Vyd-vo "Klub simeinoho dozvillia" [in Ukrainian].
7. Dziuba, I. (2006). *Vymyrannia slova* [Word extinction]. Dziuba I. *Z krynytsi lit: u 3 t. [From the well of years: in 3 vol.]*, vol. 1 (pp. 780–789). Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiya" [in Ukrainian].
8. Ivanyshyn, V., Radevych-Vynnytskyi, Ya. (1994). *Mova i natsiya. Tezy pro mistse i rol movy v natsionalnomu vidrodzhenni Ukrainy* / vyd. chetverte,

dop. [Language and nation. Theses on the place and role of language in the national development of Ukraine / ed. fourth, supplemented]. Drohobych: Vyd. firma "Vidrodzhennia" [in Ukrainian].

9. Izdryk, Yu., Nesterovych, Ye. (2016). Summa [Summa]. Chernivtsi: Knyhy-XXI; Meridian Chernowitz [in Ukrainian].

10. Karavanskyi, S. (2008). Praktychnyi slovnyk synonimiv ukrayinskoyi movy [A practical dictionary of synonyms of Ukrainian language]. 3-ie vyd., oprats. i dop. (3rd ed.) Lviv: BoK [in Ukrainian].

11. Kotliarevskyi, I. (1969). Povne zibranntia tvoriv [Full collection of works]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

12. Krymskyi, S. (2008). Zapyty dukhovnosti XXI stolittia [Questions of spirituality of the 21st century]. Krymskyi, S. Pid syhnaturou Sofiyi [Under the care of Sophia]. Kyiv: Vyd. dim "Kyyevo-Mohylianska akademiya" [in Ukrainian].

13. Kryptadii Fedora Vovka: vynaidennia soromitskoho. Etnohrafiya seksualnoho na mezhi XIX–XX st. [The crypts of Fedir Vovk: the invention of the shameful. Ethnography of the sexual at the turn of the 19th – 20th centuries] (2018). Uporiad., pidhot. tekstiv, koment. ta pokazhch., arkhoehr. i bibliohr. oprats. M. Mayerchuk, O. Boriak (Ed.); vst. st. M. Mayerchuk. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

14. Lykhe slovo hubyt' dushu [A beautiful word destroys the soul] (2020). Uporiadnyky: O. A. Koval, V. Lozynska (Ed.). Lviv [in Ukrainian].

15. Litopys ruskyi [Litopys ruskyi] (1989). Vidp. red. O. Myshanych (Ed.). (L. Makhnovets', Transl.). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

16. Liuta ukrayinska laika: chym zaminuty rosiyski matiuky [The Ukrainian furious swearing words: how to change the Russian profanity]. Retrieved from: <https://osvitoria.media/experience/lyuta-ukrayinska-lajka-chym-zaminuty-rosiyski-matyuky/> [in Ukrainian].

17. Nimetsko-ukrayinskyi slovnyk lailivkykh sliv [A German-Ukrainian dictionary of swearing words] (2005). Ukladach O. Havryliv (Ed.). Lviv: Apriori [in Ukrainian].

18. Obstsenna leksyka: nevlhastvo chy sposib samovyrazhennia? (Rozмова z profesorkoiu Kyyevo-Mohylianskoyi akademiyi Oryseyu Demskoyu. Spilkuvalasia studentka Kyyevo-Mohylianskoyi akademiyi Antonina Rybka) [Obscene lexicon: the unknown or the way of self-expression? (A conversation with a professor of the Kyiv-Mohyla Academy Orysyia Dem'ska. Interviewed by a student of the Kyiv-Mohyla Academy Antonina Rybka)] (2016). Retrieved from: <https://language-policy.info/2016/02/obstsenna-leksyka-nevlhastvo-chy-sposib-samovyrazhennia/> [in Ukrainian].

19. Orzhekhovskiy, S. (2012). Polityka laiky: chy mozhlyvyi mat u solovyyni movi? [The swearing politics: can be a profanity in the nightingale speech?]. Retrieved from: <https://archive.prostory.net.ua/de/artic les/481-2012-01-23-12-58-29> [in Ukrainian].

20. Panchenko, V. (2020). Henitalna literatura, abo durdom Sofiyi Andrukhovych [A Genital literature, or

the madness of Sophiya Andrukhovych]. Panchenko, V. Zupynytysia i ozymutys' [To stop and to look around]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

21. Pakhliovska, O. (2011). Logos i mat: Ukrayina u vichniy napivdorozi do Yevropy [Logos and the profanity words: Ukraine on the eternal halfway to Europe]. Obriyi osobystosti. Knyha na poshanu Ivana Dziuby. O. Hnatiuk, L. Finberg (Ed.). Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].

22. Slovar ukrayinskoyi movy. Zibrala redaktsiya zhurnala "Kiyevskaia staryna" [A Dictionary of Ukrainian language. Published by the editorial staff of the magazine "Kiyevskaya staryna"] (1958). B. Hrinchenko (Ed.). Tom II. Z – N. Kyiv: Vyd-vo AN [in Ukrainian].

23. Stavytska, L. (2008). Ukrayinska mova bez tabu. Slovnyk netsenzurnoyi leksyky ta yiyi vidpovidnykiv. Obstsennyzy, evfemizmy, seksualizmy [Ukrainian language without taboos. Dictionary of uncensored lexis and its variants. Obscenity, euphemisms, sexualisms]. Kyiv: Krytyka. Retrieved from: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21S TN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21 COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S 21P03=FF=&S21STR=ukr0001607 [in Ukrainian].

24. Suchasna ukrayinska literatura kintsia XX – pochatku XXI st. [Contemporary Ukrainian literature of the late 20th – early 21st centuries] (2006). I. Andrusiak (Ed.). Kyiv: Shkola [in Ukrainian].

25. Skopnenko, O., Tsymbaliuk, T. (2006). Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv: blyzko 20 tys. sliv i slovospoluchen [A modern dictionary of loan words: about 20 thousand words and word combinations] (Ed.). Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

26. Tavrovetska, N., Shebanova, V. Kroskulturne doslidzhennia vzhyvannia obstsennoyi leksyky u molodizhnomu seredovyshchi [Crosscultural investigation of a usage of obscenity lexicon among young people]. Retrieved from: <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/1069> [in Ukrainian].

27. Terlak, Z. (2009). Nezvychnyi obyekt leksykohrafichnoho opratsiuvannia (Stavytska Lesia. Ukrayinska mova bez tabu. Slovnyk netsenzurnoyi leksyky ta yiyi vidpovidnykiv. Obstsennyzy, evfemizmy, seksualizmy. Kyiv: Krytyka, 2008. 454 s.) [An unusual object of lexicographical analysis (Stavytska Lesia. Ukrainian language without taboos. Dictionary of uncensored lexis and its variants. Obscenities, euphemisms, sexualisms. Kyiv: Krytyka, 2008. 454 p.)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya "Filolohichna"*, Vyp. 46, Chast. 2 [Issue 46, part 2], 249–254 [in Ukrainian].

28. Tkachivska, M. (2015). Obstsenna leksyka v zarubizhnykh doslidzhenniakh [Obscenity in foreign studies]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Slovo*, № 2, 122–129. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_sl_2015_2_13 [in Ukrainian].

29. Franko, I. (1978). Lesyshyna cheliad [Lesykha's people]. Franko I. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (50 vols.). T. 14 (vol. 14), 254–264. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

30. Khotyn, R. Chy matiukayutsia solovyi? Netsenzurna leksyka v chasy viyny [Do a nightingale swear? Uncensored lexicon in a war time]. Retrieved from: [https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-](https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-viyna-matyuky-netsenzurna-leksyka-ruskiy-korabl/31887525.html)

[viyna-matyuky-netsenzurna-leksyka-ruskiy-korabl/31887525.html](https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-viyna-matyuky-netsenzurna-leksyka-ruskiy-korabl/31887525.html).

31. Shevchenko, L., Nika, O., Khomiak, O., Demianiuk, A. (2008). Novyi slovnyk inshomovnykh sliv: blyzko 40 000 sliv i slovospoluchen' [A new dictionary of loan words: almost 40 000 words and word combinations]. L. Shevchenko (Ed.). Kyiv: Ariy [in Ukrainian].

© Ю. П. Горблянський, М. О. Кульчицька, 2025

Науково-методична стаття

Надійшла до редакції 05.05.2025

Прийнято до публікації 04.06.2025